

INTRODUKTION

Bilder och verkligheter – visuell gemenskap på nätet

Statens medieråd

NO HATE
SPEECH
MOVEMENT

Text: Elin Jönsson, Elisabet Jonsved
(film- och medialärare),
Miriam von-Schantz, (*Fil.dr. medie-
och kommunikationsvetenskap*)
och Statens medieråd
Form: Springtime-Intellecta
Omslagsfoto: Shutterstock
Statens medieråd 2019

Introduktion till materialet

Ett kritiskt förhållningssätt till bilder

Vi lever i en värld där kommunikation sker oberoende av nations- och språkgränser. En bild kan ibland vara det enda gemensamma språk vi talar. Därför blir kunskap och förståelse för den visuella kommunikationen allt viktigare, inte minst för barn och unga i vilkas liv de visuella budskapen tar allt mer plats.¹ I vardagen möter vi ett enormt flöde av bilder i olika sammanhang. Det kan exempelvis vara en illustration i ett informationsblad, en väns profilbild i sociala medier, ett diagram i en dagstidning, ett foto i kombination med en artikel på en nyhetswebbsida, eller ett roligt meme på någon social plattform.² Mängden information och bilder kan göra det svårt att avgöra om och hur en bild är manipulerad och i vilket syfte den sprids. Bildbehandlingsprogram och andra digitala verktyg gör det möjligt att skapa bilder som bär på många lager av betydelse. Att förstå hur en bild kan laddas med betydelse och hur denna betydelse kan variera beroende på mottagare och kontext blir avgörande för att förstå sin egen roll i en delningskultur på nätet. Det är också viktigt att reflektera över hur mottagandet och delandet av bilder fungerar för att upprätta åsiktsgemenskaper och konstruerar ett "vi" som tycker liknande, i relation till "de" som tycker olika (och som kanske till och med är de "vi" skämtar om i vår bildkommunikation).

Har du goda kunskaper om hur bildbudskap kan formas eller få stor spridning på nätet kan du således nyttja dessa möjligheter för att föra fram åsikter. Bildspråk är ett viktigt verktyg för de individer och organisationer som vill föra fram en agenda, till exempel att stötta en viss politisk inriktning eller driva försäljning av en produkt. De budskap som uppstår till följd av bildkommunikation på nätet kan ge både positiva och negativa konsekvenser för grupper av människor. Då blir det viktigt att skaffa sig de kunskaper och förmågor som gör att vi kan delta i re/produktionen av budskap på ett medvetet och ansvarstagande sätt.

Goda ämneskunskaper är en förutsättning för att förhålla sig kritiskt till ett specifikt ämne. Forskning visar att källkritiska kunskaper inte automatiskt är överförbara från ämne till ämne.³ I ett samhälle där bilden som betydelsebärare blir allt viktigare behöver vi fördjupa våra kunskaper i visuell läskunnighet för att bli medvetna om vår egen aktivitet som bildproducenter,

¹ Statens medieråd, *Ungar & medier 2019*

² Efter engelskans meme (/ˈmi:m/) (alt uttalas meeme)

³ Nygren et. al., 2018. *Critical thinking in national tests across four subjects in Swedish compulsory school*

användare och distributörer och på vilket sätt vi bidrar till åsiktsspridning i samhället. För att ha ett kritiskt förhållningssätt till de bilder vi möter behöver vi ställa oss frågor såsom: Vad föreställer bilden, vilken betydelse laddar jag den med? Vem är avsändare? Hur ser sammanhanget ut? Hur passar bilden ihop med texten? I vilket syfte publicerar avsändaren denna bild? Vem gynnar publiceringen? I ett samhälle där alla kan producera och konsumera både text och bild och där internet gör det möjligt att sprida bilder brett blir det viktigt att förstå hur den egna bildproduktionen och det egna delandet av bilder kan tolkas i relation till annan bildkommunikation. Detta blir extra viktigt mot bakgrund av att förespråkare för olika ideologier, religioner och politiska föreställningar – men även kommersiella intressen – många gånger använder bilder utan att syftet med kommunikationen uttryckligen synliggörs.

Bildens funktion i en delningskultur

Det är viktigt att komma ihåg att en bilds betydelseladdning kan förändras. Den som tog bilden äger visserligen upphovsrätten till den – men inte "facit" på hur den kan tolkas. När vi delar en bild på internet kan vi uppfattas som ursprunglig avsändare, samtidigt som det inte alltid är vi som har skapat bilden och formulerat dess ursprungliga budskap. När vi delar bilden i ett nytt sammanhang kan bilden få ny betydelse, och den ursprungliga betydelsen kommer att vara synlig för dem som känner igen den. På så sätt kan vi omedvetet reproducera och ingå i en visuell åsiktsgemenskap.

För att börja diskutera bilders betydelseladdning kan det vara viktigt att titta på vilken funktion en bild fyller i ett specifikt sammanhang: Som ideologiskt laddad symbol? Som ett skämt? Som bevis på att något är sant? Som en ögonvittnesskildring från någon som var med på plats? Men för att kunna besvara dessa frågor behövs förmåga att reflektera över den egna meningsskapande aktiviteten såsom: Vilken är min förförståelse för vad bilden föreställer? I vilket sammanhang möter jag den, vem har delat den? Vilken gemenskap ingår jag i när jag i min tur delar den vidare?

I det här materialet flyttas fokus från de klassiska källkritiska frågorna såsom: Vem är avsändaren? Vad är avsändarens syfte? Istället lyfts bildens funktion som kraft när det gäller att skapa gemenskaper på nätet. Visuella gemenskaper på nätet konstrueras genom hur bilden laddas med betydelse i en specifik kulturell kontext. Aspekter som humor och subkulturell förförståelse bidrar till att upprätta mönster vilka bär på värderingar och normer som påverkar hur en person förstår världen och sig själv i den. Att lära sig att ta isär bilders olika betydelseladdande lager gör det möjligt att även få syn på vilka olika åsiktsgemenskaper som bilden reproducerar alternativt kritiserar.

På så sätt stärks förmågan att göra medvetna val i sitt eget digitala liv och ta ansvar för de gemenskaper som vi väljer att vara en del av.

Materialets innehåll

Detta material fokuserar på bildens *betydelse* och *funktion* i den delningskultur som finns på nätet. **Kapitel ett och två** handlar om hur bilder kan laddas med symbolik eller ideologi och hur budskap kan gömma sig bakom humor. **Kapitel tre** fokuserar på fotografiets status som bevis och hur det påverkar vår förmåga att bedöma om något är sant eller falskt. Här berättas om hur rörligt bildspråk kan ge intryck av att vara ett vittnesmål och utnyttjas för att skapa en känsla av att något är äkta. Materialet lyfter även hur ny teknik påverkar hur vi kan tänka kring och förhålla oss till bildens förmåga att förmedla det som är sant och verkligt. **Kapitel fyra** fokuserar på hur flera bilder kan utgöra mönster och därmed upprätta normativa och även stereotypa föreställningar om personer, platser, företeelser och så vidare. Detta diskuteras både inom ramen för exempelvis ett konto på sociala medier och hur liknande bilder upprepas över olika plattformar. Men också hur bilder som länkas samman i rörliga bildsekvenser kan få olika betydelse beroende på ordningen av bilder och andra faktorer som ljud och text.

Målgrupp och syfte

Detta material är till för dig som är pedagog i grund- och gymnasieskola. Målgruppen är elever på högstadiet och gymnasiet. Materialet lämpar sig för ämnena svenska, samhällskunskap och bild i grundskolan och passar även bra för ämnesövergripande arbete. I gymnasiet kan materialet användas inom kursplanen för svenska och samhällskunskap och inom flera ämnen i Estetiska programmet med inriktning Estetik och media eller Bild och formgivning.

Syftet med materialet är att öka elevernas kunskap om vilka funktioner bilder kan fylla som betydelsebärare på och utanför internet. Det ska även stimulera till kritiskt tänkande vid användning av medier och stärka den egna förmågan att göra medvetna val i relation till produktion av bilder samt delande av bilder på nätet. Målet är att stärka elevernas visuella läskunnighet så att de ska kunna kritiskt granska bildens roll i dagens samhälle och reflektera över sin egen delaktighet i upprättandet av visuella åsiktsgemenskaper.

Målet är också att öka elevernas förståelse av hur bildspråket och bilders funktion aktivt kan utnyttjas av avsändare med antidemokratiska och rasistiska budskap.⁴

⁴ <https://www.foi.se/rapportsammanfattning?reportNo=FOI-R--4813--SE>

Introduktion till lärarmanus och bildpresentation

Ett metodmaterial med fristående kapitel

Metodmaterialet består av **fyra fristående kapitel** med en **gemensam inledning** som kan appliceras till varje kapitel. Materialet kan med fördel användas i sin helhet men om du har brist på tid går det bra att välja ut ett eller några av kapitlen. Den gemensamma inledningen skapar en grundläggande kunskap om visuell kommunikation som gör att eleverna lättare tar till sig de faktakunskaper som varje kapitel presenterar. Till kapitlen finns en kort praktisk uppgift.

Gå igenom den gemensamma inledningen och välj ett eller flera kapitel som du vill arbeta med i din klass.

Vill du starta med mer grundläggande bildanalys kan du med fördel börja med metodmaterialet *Bild är ett språk* där du och dina elever går igenom bildutsnitt och hur bild och text samspelar med mera.⁵ Vidare finns det ett metodmaterial om *Könsnormer i bildspråket* som är ett pedagogiskt material som visar hur vi ständigt kommunicerar med bilder och hur vi behöver analysförmåga för att kunna demaskera och förstå bilders budskap. Tränar vi på att läsa bilder blir vi bättre på att analysera, förstå och problematisera det vi ser.⁶

Översikt

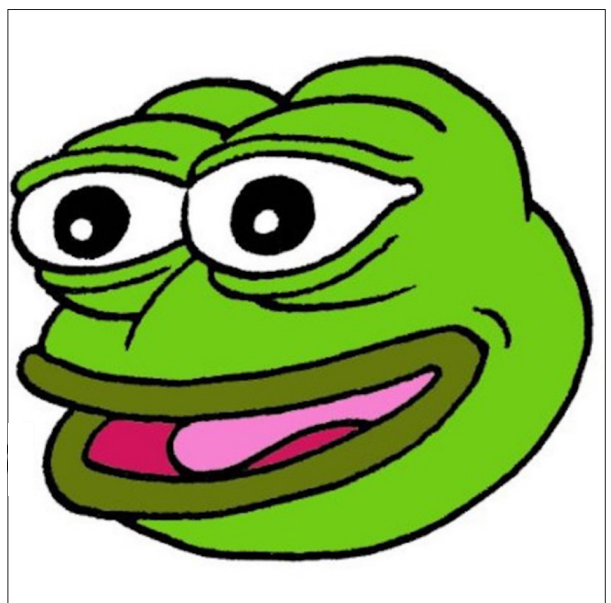
Introduktion som är gemensam för alla kapitel:

Bilder påverkar våra förväntningar på exempelvis människor vi möter eller platser vi aldrig besökt. Bilder kan laddas med politisk och ideologisk kraft som kan påverka oss som individer och i förlängningen också hur vår framtid utvecklas.

Genom att titta på världskartor och lyfta bilder som fått en stark symbolisk status, eller som på annat sätt påverkat historien, lyfts det faktum att bilder är sammankopplade med hur vi tänker och hur vi agerar.

⁵ <https://statensmedierad.se/nohate/jagvilljobbaiklassrummet/propagandaoch-bildersmakt.1845.html>

⁶ <https://statensmedierad.se/nohate/jagvilljobbaiklassrummet/konsnormeribild-spraket.2634.html>

Kapitel 1

Bildens funktion – En bild kan laddas med symbolik, subkulturella föreställningar och ideologi

En bild kan laddas med en betydelse utöver det bilden föreställer. Vi tittar närmare på hur det kan gå till när en bild laddas med symbolisk betydelse, vad som krävs för att förstå en bild som har flera lager av tolkning och hur denna funktion kan användas av till exempel antidemokratiska och rasistiska krafter. Bland annat följer vi seriefiguren "Pepe the Frog" resa från opolitisk seriefigur till hatsymbol.

Kapitel 2

Bildens funktion – Humor som vapen

Vi går igenom vad internetfenomenet memes är och vilken roll som humor kan spela på internet. Vi tittar närmare på vilken förförståelse som krävs för att kunna avkoda ett meme och hur det är möjligt att gömma sig bakom humor och satir för att föra fram åsikter som strider mot demokratiska värderingar och mänskliga rättigheter.

Kapitel 3

Bildens funktion – Fotografiets status som bevis

I det här kapitlet lyfter vi fram fototeknikens kapacitet att avbilda verkligheten på ett naturtroget sätt och hur detta lett till att fotografiet fått status som bevis. Även om det finns fotografier som fungerar som bildbevis gäller det inte alla fotografier. Upplevelsen att en bild är en sann representation kan exploateras. Vi tittar närmare på olika tekniker som används för att sprida falsk information.

I kapitlet diskuteras även hur vår relation till bilden som bevis på någonting verkligt utmanas av ny teknik. Hur ska vi förhålla oss till så kallade "*deep-fakes*", rörliga bilder av människor som manipuleras med hjälp av avancerad bildbehandling och artificiell intelligens (AI) när dessa får allt större autenticitet? Hur kommer en framtid se ut när AI kan skapa egna bilder och filmer? Är detta slutet för bilden som bevis?

Kapitel 4

Bildens funktion – Fler bilder skapar mönster som berättar mer än varje enskild bild. Om stereotypisering, influencers och berättande med rörliga bilder

Här tittar vi på hur flera visuellt liknande bilder kan skapa mönster som bidrar till förenklade föreställningar och generaliseringar. Vi tittar också på hur visuellt olika bilder kan skapa narrativ om de presenteras tillsammans i ett sammanhang i till exempel sociala medier.

Materialet består av:

1. En inledning
2. En powerpoint-presentation
3. Ett lärarmanus
4. Fyra praktiska uppgifter

Tidsåtgång:

Om du arbetar med alla delar tar det cirka **4–8 entimmeslektioner** beroende på hur snabbt dina elever arbetar och hur mycket tid ni tar till diskussioner.

Metod:

Ni tittar gemensamt på bildpresentationerna och diskuterar det ni ser. Eleverna utför de praktiska uppgifterna två och två eller i smågrupper.

Lärarens förberedelse:

Titta igenom bildpresentationen och läs lärarmanuset.

Skriv ut de blad som behövs till de praktiska uppgifterna.

Inför de praktiska uppgifterna rekommenderar vi att eleverna arbetar två och två eller i smågrupper.

LÄROPLANER

FRÅN SKOLVERKET

Materialet och Lgr11

Materialet med tillhörande övningar uppfyller kunskapskrav i skolämnena Bild, Samhällskunskap och Svenska, det passar även bra att arbeta ämnesövergripande med de olika delarna. Nedan följer utdrag ur Lgr11.

Bild åk 7–9

Ämnets syfte

Undervisningen i ämnet bild ska syfta till att eleverna utvecklar kunskaper om hur bilder skapas och kan tolkas. /---/ Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar förståelse för hur bildbudskap utformas i olika medier. Undervisningen ska också ge eleverna möjligheter att diskutera och kritiskt granska olika bildbudskap /... / och bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om bilder i olika kulturer, både historiskt och i nutid.

Eleverna ska ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att:

- Kommunicera med bilder för att uttrycka budskap
- Analysera historiska och samtida bilders uttryck, innehåll och funktioner.

Centralt innehåll:

Bildanalys

- Bilder som behandlar frågor om identitet, sexualitet, etnicitet och maktrelationer och hur dessa perspektiv kan utformas och framställas.
- Massmediebilders budskap och påverkan och hur de kan tolkas och kritiskt granskas.
- Samtida konst- och dokumentärbilder samt konstverk och arkitektoniska verk från olika tider och kulturer i Sverige, Europa och övriga världen. Hur bilderna och verken är utformade och vilka budskap de förmedlar.
- Ord och begrepp för att kunna läsa, skriva och samtala om bilders utformning och budskap.

Samhällskunskap åk 7–9

Ämnets syfte

/---/ Undervisningen ska ge eleverna förutsättningar att se samhällsfrågor ur olika perspektiv. På så sätt ska eleverna utveckla förståelse för sina egna och andra människors levnadsvillkor, betydelsen av jämställdhet, hur olika intressen och åsikter uppstår och kommer till uttryck och hur olika aktörer försöker påverka samhällsutvecklingen. Vidare ska undervisningen ge eleverna möjlighet att förstå digitaliseringens betydelse för samhällsutvecklingen och för den personliga integriteten. Undervisningen ska ge eleverna verktyg att hantera information i vardagsliv och studier och kunskaper om hur man söker och värderar information om samhället från olika källor. /---/ Den ska också bidra till att eleverna tillägnar sig kunskaper om, och förmågan att reflektera över, värden och principer som utmärker ett demokratiskt samhälle.

Centralt innehåll:

Information och kommunikation

- Mediernas roll som informationsspridare, opinionsbildare, underhållare och granskare av samhällets maktstrukturer.
- Olika slags medier, deras uppbyggnad och innehåll, till exempel sociala medier, webbplatser eller dagstidningar.
- Nyhetsvärdering och hur den kan påverka människors bilder av omvärlden. Hur individer och grupper framställs, till exempel utifrån kön och etnicitet, samt hur information i digitala medier kan styras av bakomliggande programmering.
- Möjligheter och risker förknippade med internet och digital kommunikation samt hur man agerar ansvarsfullt vid användning av digitala och andra medier utifrån sociala, etiska och rättsliga aspekter.

Rättigheter och rättsskipning

- Demokratiska fri- och rättigheter samt skyldigheter för medborgare i demokratiska samhällen. Etiska och demokratiska dilemman som hänger samman med demokratiska rättigheter och skyldigheter, till exempel gränsen mellan yttrandefrihet och kränkningar i sociala medier.

Samhällsresurser och fördelning

- Digitaliseringens betydelse för samhällsutveckling inom olika områden, till exempel påverkan på arbetsmarknad och infrastruktur samt förändrade attityder och värderingar.

Svenska åk 7–9

Ämnets syfte

/---/ Genom undervisningen ska eleverna ges möjlighet att utveckla kunskaper om hur man formulerar egna åsikter och tankar i olika slags texter och genom skilda medier. /---/ Eleverna ska ges möjligheter att kommunicera i digitala miljöer med interaktiva och föränderliga texter. Eleverna ska även stimuleras till att uttrycka sig genom olika estetiska uttrycksformer. Vidare ska undervisningen bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om hur man söker och kritiskt värderar information från olika källor. I mötet med olika typer av texter, scenkonst och annat estetiskt berättande ska eleverna ges förutsättningar att utveckla sitt språk, den egna identiteten och sin förståelse för omvärlden.

Centralt innehåll:

Läsa och skriva

- Lässtrategier för att förstå, tolka och analysera texter från olika medier. Att urskilja texters budskap, tema och motiv samt deras syften, avsändare och sammanhang.

Berättande texter och sakprosatexter

- Texter som kombinerar ord, bild och ljud, och deras språkliga och dramaturgiska komponenter. Hur uttrycken kan samspela med varandra, till exempel i tv-serier, teaterföreställningar och webbtexter.
- Texter i digitala miljöer med länkar och andra interaktiva funktioner.

Språkbruk

- Etiska och moraliska aspekter på språkbruk, yttrandefrihet och integritet i digitala och andra medier och i olika sammanhang.
- Informationssökning och källkritik
- Informationssökning på bibliotek och på internet, i böcker och massmedier samt genom intervjuer.

LÄROPLANER

FRÅN SKOLVERKET

Materialet och Gy 11

Materialet uppfyller kunskapskrav i de gymnasiegemensamma ämnena Samhällskunskap och Svenska. Utöver dessa ämnen finns det flera kurser inom det Estetiska programmet med inriktning Estetik och media eller Bild och formgivning där kunskapskrav är relevanta: Medier, samhälle och kommunikation, Mediekommunikation, Fotografisk bild, Bildteori och Visuell kommunikation. Dessa ämnens kursplaner är dock inte refererade till nedan. Nedan följer utdrag ur Gy11 för Samhällskunskap och Svenska.

Samhällskunskap

Ämnets syfte

/---/ I undervisningen ska eleverna ges möjlighet att utveckla kunskaper om frågor som berör makt, demokrati, jämställdhet och de mänskliga rättigheterna inklusive barns och ungdomars rättigheter i enlighet med konventionen om barnets rättigheter. /---/ Ett komplext samhälle med stort informationsflöde och snabb förändringstakt kräver ett kritiskt förhållningssätt och eleverna ska därför ges möjlighet att utveckla ett sådant. Det omfattar förmåga att söka, strukturera och värdera information från olika källor och medier samt förmåga att dra slutsatser utifrån informationen.

Undervisningen i ämnet samhällskunskap ska ge eleverna förutsättningar att utveckla bland annat följande:

- Kunskaper om demokrati och de mänskliga rättigheterna, såväl de individuella som de kollektiva rättigheterna, samhällsfrågor, samhällsförhållanden samt olika samhällens organisation och funktion från lokal till global nivå utifrån olika tolkningar och perspektiv.
- Förmåga att söka, kritiskt granska och tolka information från olika källor samt värdera källornas relevans och trovärdighet.

Svenska

Ämnets syfte

/---/ Undervisningen i ämnet svenska ska syfta till att eleverna utvecklar sin förmåga att kommunicera i tal och skrift samt att läsa och arbeta med texter, både skönlitteratur och andra typer av texter. /---/Samhällets utveckling och digitaliseringen påverkar språk, språkbruk och former för kommunikation. Genom undervisningen ska eleverna ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att orientera sig, läsa, söva och kommunicera i en vidgad digital textvärld med interaktiva och föränderliga texter.

- Förmåga att läsa, arbeta med, reflektera över och kritiskt granska texter samt producera egna texter med utgångspunkt i det lästa.

